

DESPRE ÎNCEPUTURILE TĂLMĂCIRILOR HISPANICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Luminița VLEJA
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Valorificarea unor mari valori de tezaur universal este un act de cultură posibil și necesar schimbului între civilizații la nivel public. Dintre domeniile educative și de culturalizare traducerile reflectă, poate, cel mai bine, în anumite epoci, fluctuațiile echilibrului dintre cerere și ofertă. Balanța studiilor de traductologie românești ar rămâne dezechilibrată fără a cerceta deopotrivă eforturile de a tălmăci atât marile opere ale literaturii universale, cât și cele naționale, demers care le asigură circulația.

Cercetările privind receptarea la noi a culturii spaniole și a relațiilor dintre spiritualitatea românească și cea hispanică dovedesc că înaintașii noștri au manifestat un interes deosebit pentru civilizația iberică, receptând-o și valorificând-o încă din secolele XVI-XVII. Având în vedere faptul că studierea limbii spaniole a început la noi relativ târziu, literatura spaniolă a fost cunoscută și tradusă timp îndelungat prin intermediul versiunilor în limbile latină, greacă, franceză, germană etc. Traducerile făcute direct din spaniolă au început să apară abia pe la mijlocul secolului al XIX-lea.

Traducerile care există din limba spaniolă în limba română în secolele XVIII-XIX sunt extrem de puține. Constatăm influența unor autori spanioli care au scris în această perioadă, dar care au fost traduși mai târziu (Feijóo, Zorrilla, Larra, Galdós). Din secolul al XIX-lea există prima traducere directă din Don

Quijote, deși incompletă, cu vădite influențe franțuzești, a unui autor junimist, Ștefan G. Vârgolici (1843-1897), bursier în Spania. Acest autor este întâiul comentator serios al lui Lope de Vega și tot el prezintă, în „Convorbiri literare“, între 1869-1870, creația lui Pedro Calderón de la Barca (1600-1681). Alt bursier în Spania a fost Vasile A. Urechia (1834-1901), ulterior membru de onoare al Academiei regale din Madrid. Mihail Kogălniceanu și Vasile Alecsandri, vizitând Spania, își pun amprenta asupra cercetărilor de hispanică la noi. Eminescu și Bogdan Petriceicu Hasdeu manifestă o anumită pasiune pentru limba spaniolă și pentru anumite teme literare spaniole. Și exemplele pot continua.

Au fost analizate, de altfel, unele zone prin care operele spaniole comunică, substanțial și stilistic, în virtutea unui substrat cultural comun, cu cultura română și cu modernitatea¹. De exemplu, Góngora a fost comparat cu Dimitrie Cantemir², deși nu sunt dovezi concrete că acesta l-ar fi citit³. Mariano José de Larra prezintă asemănări cu Caragiale. Călinescu remarca: „Cu Caragiale analogia e posibilă prin compoziția strânsă a articolelor și prin zugrăvirea necruțătoare a societății spaniole“⁴. Îi unește deosebitul simț critic, umorul caustic, modul de a exprima acel *me duele España* pe care, în cazul lui Caragiale, îl simțim ca un acut *mă doare România*.

Pentru a ne face o imagine asupra rețelei culturale în care apar aceste traduceri ar trebui să avem în vedere receptorul textului țintă și orizontul lui de așteptare. În realitate, este vorba de o abordare mult mai complexă, care subliniază legătura dintre traducere ca activitate lingvistică și problemele de ordin cultural și social, raportul dintre limbă, mai ales lexic, și cultura populară, materială, corelația dintre limbaj și context social, național și internațional⁵.

Perspectiva descrierii raporturilor dintre filologia romanică și traductologie are în obiectiv atât raporturile lingvistice și extralingvistice care se stabilesc între limbile romanice în relație de traducere, cât și prezentarea imparțială a ipotezelor emise asupra acestui aspect, inedit și extrem de util.

¹ V. Luminița Vleja, *La mirada de los modernos a Góngora*, în „Caiet de semiotică” nr. 15, 2004, Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 251-261.

² Dragoș Moldoveanu, *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002.

³ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 88.

⁴ George Călinescu, *Impresii asupra literaturii spaniole*, București, 1965, p. 313.

⁵ Eugen Coșeriu, *Limba română în fața Occidentului*, Cluj, Dacia, 1994, p. 133.

Putem pleca, bunăoară, de la metoda idealistă preconizată de un romanist celebru, K. Vossler (metodă bazată și pe concepțiile lui Vico, Humboldt, Croce) și care s-ar putea sintetiza prin ideea că limba este produsul spiritului și că acesta este cauza schimbărilor, deoarece cel care vorbește este omul influențat de spiritul său. Un exemplu grăitor: Vossler este de părere că limba trebuie considerată în strânsă legătură cu mentalitatea și cultura poporului care o vorbește. De pildă, în franceză genitivul partitiv apare pe la a doua jumătate a secolului al XIV-lea, generalizându-se în secolul al XV-lea. Lingvistul explică acest caz prin faptul că spiritul materialist și calculator al epocii a reușit să făurească în franceză acest partitiv până și în ideile abstracte, deoarece vorbitorii vedeau totul cu ochi de comercianți și de politicieni. Și aduce exemple din epocă, precum „*des évêques ont riches chappes*“ = niște episcopi, *unii dintre* ei, sau „*je conquerrai des villes*“ = unele dintre orașe. Echivalențe ale partitivului avem și în română: „niște pâine“, „ceva lapte“. În spaniolă întâlnim „*comer de lo lindo*“ sau după cum citim în *Cantar de Mio Cid*: „*cogió del agua*“ sau în Santa Teresa „*dar de la fruta*“. Astăzi există tendința de a spune „*unas casas, unos cuantos chicos*“. Este interesant că în Aragón persistă 'ne' și 'en' în fraze ca „¿son ciruelas?, dámene“; „busco huevos para comprar, ¿en-tienes?“; „déjalene moxed, no le pegues“. În latină se spunea *bibere aquam* = „beber apă“, dar în latina vulgară s-a introdus prepoziția *de*, utilizată, desigur, și înainte, dar în mod sporadic: „*bibere de aqua*“. Această construcție s-a păstrat și în sardă, limba neolatină cea mai conservatoare și arhaică, numită de specialiști, ca urmare a minimei sale evoluții, „parcul natural al României“, în care se continuă cel mai bine tradiția sintactică a latinei vulgare moștenite din anul 238 î. H.⁶ și care folosește prepoziția fără articol: „*de ábba vriska*“, „*de binu*“ = niște apă rece, niște vin.

Cum se reflectă în corpusul de traduceri pe care îl deținem faptele de limbă de acest gen? Printre primele traduceri românești care există din limba spaniolă putem menționa traducerea lui Nicolae Costin, care ține de începutul secolului al XVIII-lea. Este vorba de un scriitor spaniol al Renașterii timpurii, originar din Asturia, Antonio de Guevara (1480?-1545), orator și istoriograf la curtea regelui Carol Quintul. Opera lui Antonio de Guevara, *Ceasornicul domnilor* (titlul complet fiind *Cartea aurită a împăratului Marc Aureliu cu Ceasornicul domnilor* — 1529) a fost foarte populară în Spania secolelor al XVI-lea și al XVII-lea și a fost editată de atâtea ori, încât ar fi putut să rivalizeze chiar cu *Biblia*, după

⁶ I. Oancea, L. Panait, *Schiță de istorie a romanității*, Timișoara, Excelsior Art, 2002, p. 44.

spusele unui contemporan. După unele date⁷, de-a lungul câtorva secole, cartea lui Guevara a fost tradusă în mai multe limbi europene de peste 54 de ori, prima traducere fiind în franceză și datând din 1531.

Am ales un fragment din *Ceasornicul domnilor*, episod cunoscut sub numele de *Țăranul de la Dunăre*. Textul este construit pe temeiul contrastului dintre aspectul exterior, vulgar al țăranului și discursul pronunțat de acesta, plin de înțelepciune și argumente. Episodul se distinge printr-o compoziție bine structurată și un ritm narativ aparte, inserat în romanul istoric de educație, după cum a fost calificată cartea. În capitolele 31-33 autorul expune istorisirea împăratului Marc Aureliu despre un discurs rostit de un simplu țăran dunărean în fața senatului roman. Marc Aureliu spune că trebuia să-l vezi și să-l auzi pe acest țăran pe nume Mileno (Milan) pentru că, văzându-l intrând în Senat, împăratul crezu că are în față o jivină cu înfățișare de om, dar de îndată ce acesta începu să vorbească, își schimbă părerea. Ținând cont de epoca în care a fost scrisă cartea, sesizăm concepția umaniștilor spanioli din secolul al XVI-lea, care purta amprenta unor contradicții evidente. „Declarația“ rostită de țăranul de la Dunăre reflectă concepțiile umaniste, care vădeau o liberă cugetare, nu numai ca o mărturie despre divergențele dintre romani și popoarele subjugate, ci și cu aluzii la contemporaneitate, cum ar fi cucerirea Americii și cruzimea conchistadorilor în coloniile de peste ocean.

„Tenía este villano la cara pequeña, los labios grandes y los ojos hundidos; el color adusto, el cabello erizado, la cabeza sin cobertura, los zapatos de cuero de puerco de espín, el sayo de pelos de cabra, la cinta de juncos marinos y la barba larga y espesa; las cejas, que le cubrían los ojos; los pechos y el cuello cubiertos de vello como oso, y un acebuche en la mano. Por cierto, cuando yo le vi entrar en el Senado, imaginé que era algún animal en figura de hombre; y después que le oí qué dijo, juzgué ser uno de los dioses, si hay dioses entre los hombres“⁸.

Se pare că N. Costin a tradus doar o parte din opera lui Antonio de Guevara și a restructurat compoziția lucrării. Însuși scriitorul spaniol a contopit în opera sa două cărți, *Viața lui Marc Aureliu* și *Ceasornicul domnilor*. Precizăm că traducerea lui Costin este o transpunere fidelă, după cum remarcă și Iorga, a

⁷ Sergiu Pavlicencu, *Ca două gemene surori... („Episoade” spaniole în literatura moldovenească)*, Chișinău, Hyperion, 1990, p. 16.

⁸ Sergiu Pavlicencu, *op. cit.*, p. 18.

textului tradus în latină de învățatul german Johann Wankelius, datată 1601. După cum se știe, Costin studiasse în Polonia și cunoștea bine latina, limbă răspândită în țările de religie catolică.

„Erat rusticulus ille facie pusilla, labiis grandibus, oculis profundis, colore lurido, capillo horrido, capito nudo; calceos gestabat e pelle histricis, tunicam e pilis caprarum, cingulum de juncis marinis, barba erat promissa et densa, supercillis oculus tegentibus, pectore et collo ursi instar villosa, baculum denique manu gestabat. Equidem cum in cucuriam illum ingredientem viderem, bestiam arbitrabar esse, humana figura. Cum autem orationem illius audivissem, deorum aliquem esse judicavi, si modo inter homines dii versantur“⁹.

„Era acel țaran la față micșor, la budze mare, la ochi afundat, gălbeniți, la păr gros, la cap gol; încălțăminte avia de piiale de capră, haină de păr de capră, brîu de vițai de mare, barbă avia lungă și diasă, sprîncănele lăsate pe ochi, la pieptu și la grumadzi ca urșii păros, purtînd a mîină un bățu. Și dacă l-am vădzut întrînd în divan socotiîam a fi un dobitoc cu chip de om. Iară dacă audziîu voroava lui socotiîam a fi unul den dumnedzăi, de ar fi îmblat dumnedzăi între oameni“¹⁰.

Problema noastră este să vedem cum a reușit cărturarul traducător să învingă dificultatea de a atribui un corp lingvistic și ideologic unui organism diferit din punct de vedere cultural. Pornim de la o premiză: conștiința istorică a traducătorului. Traducerea este, așa cum semnala Ortega y Gasset, o mișcare care se poate efectua în două direcții: „o se trae el autor al lenguaje del lector, o se lleva el lector al lenguaje del autor“. În fața acestor posibilități, Ortega optează pentru a doua. Doar atunci când îl deturnăm pe cititor de la obiceiurile lui lingvistice și îl obligăm să se miște conform celor ale autorului putem spune că există traducere propriuzisă. Cititorul se surprinde făcând „gesturile mentale“ ale autorului tradus, deși pentru aceasta limba trebuie să fie dusă până la limitele înțelegerii lui, oferindu-i o viziune a lumii distinctă: cea a textului tradus.

Versiunea lui N. Costin este una literală, totală, în care textul tradus se înscrie, cu toate consecințele, în noua cultură, într-un sistem de valori apropiat din punct de vedere istoric. Există comunicare culturală și permeabilitate în faptul material al traducerii. Analiza succintă a acestui scurt fragment ne ajută să interpretăm demersul traducătorului din punct de vedere calitativ. Portretul

⁹ *Ibidem*, p. 19.

¹⁰ *Ibidem*.

faimosului personaj are la baza descrierii amplificarea, tehnică ce apărea în aproape toate operele medievale, fie ele traduceri sau nu. Acest procedeu retoric va fi cel mai constant în limba literară timp de multe secole. Altă caracteristică moștenită din Evul Mediu: portretul este lipsit de obiectivitate; funcția ce i se atribuie este esențialmente afectivă. Traducătorului român nu-i scapă intențiile ritmice ale modelului latin, contradicția iscată între descrierea fizică ce pare a anunța un personaj monstruos și finalul frazei, care este de fapt un elogiu. Putem observa un soi de „impresionism“ comunicativ, pe care traducătorul l-a redat cu fidelitate.

Fragmentul ales este atât de scurt și analiza atât de rapidă, încât orice concluzie cu pretenții de valoare generală ar crea disproporții. Particularitățile de stil și de limbă ale traducerii lui N. Costin confirmă că tălmăcirea lui s-a făcut după una din edițiile versiunii latinești ale lui J. Wanckelius: alcătuirea frazei după topica latină, inscripțiile marginale care aparțin învățatului german și care conțin indicații cu privire la izvoarele folosite de autor la alcătuirea lucrării. Aceste citate, maxime, trimiteri la diferiți autori antici și medievali nu există în originalul spaniol. Deci, încă o dovadă că nu putem considera traducerea cărturarului român drept o simplă adaptare după original, ci o transpunere fidelă a textului tradus din spaniolă în latină.

BIBLIOGRAFIE

- Caune, Jean, *Cultură și comunicare. Convergențe teoretice și locuri de comunicare*, București, Cartea românească, 2000.
- Călinescu, George, *Impresii asupra literaturii spaniole*, București, 1965.
- Coșeriu, Eugen, *Limba română în fața Occidentului*, Cluj, Dacia, 1994.
- Larra, Mariano José de, *Corespondența spiridușului*, București, Editura Minerva, 1980.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997.
- Mazilu, Dan Horia, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, Editura Minerva, 1976.
- Moldoveanu, Dragoș, *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2002.
- Oancea, Ileana, *Lingvistică romanică și lingvistică generală. Interferențe*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.

- Oancea, Ileana, Panait, Luminița, *Schiță de istorie a romanității*, Timișoara, Excelsior Art, 2002, p. 44.
- Pavlicencu, Sergiu, *Ca două gemene surori... („Episoade“ spaniole în literatura moldovenească)*, Chișinău, Hyperion, 1990.
- Reinheimer-Rîpeanu, Sanda, *Lingvistică romanică. Lexic-Fonetică-Morfologie*, București, Editura All, 2001.
- Reinheimer-Rîpeanu, Sanda, Tasmowski, Liliane, *Pratique des langues romanes*, Paris-Montréal, L'Harmattan, 1997.
- Sala, Marius. (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, 1988.
- Idem, *Limbi în contact*, București, Editura Enciclopedică, 1997.
- Idem, *De la latină la română*, București, Univers enciclopedic, 1998.
- Idem, *Introducere în etimologia limbii române*, București, Univers enciclopedic, 1999.
- Steiner, George, *După Babel. Aspecte ale limbii și traducerii*, București, Univers, 1983.
- Vossler, Karl, *Din lumea romanică*, București, Univers, 1986.